
РАЦИОНАЛНИ ИЗБОР – ПРИМЕНА У ПОЛИТИЧКОЈ НАУЦИ*

УДК 32.01:303.715

Оригинални научни рад

Душан Павловић
Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

Сажетак

Текст објашњава значај теорије рационалног избора за политичку науку. То се ради на два начина. Најпре се указује на парадокс рационалности, тј. на неспособност демократских институција да произведу логички кохерентну одлуку (која не би кршила принцип транзитивности преференција). Сагледавају се и њене импликације на парламентарно одлучивање кроз Мекилвијеву теорему хаоса и могуће теоријске одговоре на њу. Текст се завршава прегледом теорија о формирању коалиција. Закључак је да политичка наука утемељена у теорији рационалног избора има половичан успех у погледу успостављања предиктивних закона у политици.

Кључне речи: рационални избор; јавни избор; равнотежа (еквилибријум); парадокс гласања; теорија коалиција.

1. Дефиниција и разграничење

Теорија рационалног избора примењује економске претпоставке о понашању појединаца на неекономска питања, односно

* Текст је део истраживачког пројекта Универзитета у Београду под називом „Политички идентитет Србије у локалном и глобалном контексту”. Финансијску подршку обезбедило је Министарство образовања и науке Владе Републике Србије (Пројекат бр. 179076)

на понашање појединаца ван тржишта (Elster, 1986; Pettit, 1996, 61; Mueller, 2003, 1). У политичкој науци, предмет примене нису тржишни, већ политички односи – као што су функционисање и карактер демократског поретка, утицај политичких одлука на привреду, однос између грана власти, прављење коалиција између странака, однос бирократије и привредних субјеката, понашање бирача, принципи праведног поретка итд. Основна претпоставка теорије рационалног избора је економска рационалност. По њој, појединци теже да увећају личну корист, а одређене поступке предузимају само ако гранична корист превазилази граничне трошкове. Оправдање за примену таквог типа рационалности у неекономским областима (као што је политика) почива на следећем: ако је економска рационалност прихватљива да се њоме објасни понашање појединаца на тржишту, зашто не би била прихватљива и да се њоме објасни понашање појединаца ван тржишта? (Pettit, 1996, 61) – Термин рационални избор понекад се не разликује од два слична појма који се наизменично користе – друштвени избор и јавни избор. Најлакше је разграничити рационални избор од друштвеног избора (*social choice*). За рационални избор битно је да се установи да ли појединац има кохерентан скуп преференција, да ли одлуке доноси на основу рачуна добити и трошкова (*cost-benefit analysis*), те да ли поступцима максимизује своју корисност. То су основне претпоставке теорије рационалног избора о понашању појединаца. (О овим претпоставкама биће више речи у одељку 2.)

Теоретичар друштвеног избора је увек теоретичар рационалног избора, али се бави једном специфичном темом – друштвеним одлучивањем. Пошто теоретичари рационалног избора полазе од претпоставке методолошког индивидуализма (Udehn, 2001) по коме одлуке могу доносити само појединци, теоретичари рационалног избора који се баве друштвеним избором питају се да ли је кохерентне одлуке могуће установити на нивоу колектива (групе појединаца). Мало формалније речено, они се питају да ли постоји адекватно агрегатно правило које за сваки скуп појединачних преференција ствара јединствену друштвену преференцију, тј. преференцију која одражава, верно одсликава појединачне преференције. То се у жаргону назива функција друштвене корисности.

Друштвени избор се, дакле, бави редоследом преференција и могућношћу да се, с обзиром на тај редослед, донесу неке колективне (друштвене) одлуке које ће бити рационално ко-

херентне (Pettit, 1996, 62). У том смислу је друштвени избор близак економији благостања, грани економије која се бави анализом колективне друштвене корисности. Међутим, друштвени избор није ограничен само на политичко одлучивање о економским питањима, већ се бави друштвеним одлучивањем уопште. Одлучивање грађана на састанцима савета станара, одлучивање у органима управљања спортских клубова или приликом избора папе, (Malzman *et al.* 2006) подједнако су предмет друштвеног избора.

Све то наравно, никако, не сугерише да су рационални и друштвени избор супротстављени. Управо супротно, рационални избор представља основу за друштвени избор и шири је од њега.

Неки аутори узимају рационални и јавни избор (*public choice*) као синониме (Pettit, 1996, 61; Hindmoor, 2006, 1). Тако се тврди да између ова два појма нема суштинске разлике, већ је она више номинална: политиколози су склонили термину рационални избор, а економисти радије користе термин јавни избор да би објаснили исту ствар. Овде се заузима другачије гледиште: рационални избор није исто што и јавни избор. Оба деле јединствен скуп претпоставки о томе како се понашају појединци у политици (транзитивност преференција; рачун трошкова и користи; максимизација корисности). Јавни избор се, међутим, односи на економску анализу доношења политичких (јавних) одлука. Још прецизније, јавни избор је фокусиран на то како политичко одлучивање утиче на привреду и тржишне односе.¹

Рационални избор иде даље од тога. Претпостављајући да су појединци рационални у свакој животној ситуацији, рационални избор примењује своје претпоставке како на понашање појединаца приликом куповине у продавници или гласања на изборима, тако и на одлуку о томе кога ће изабрати за брачног партнера, колико ће деце имати итд. (Lalman *et al.* 1993; Almond, 1996: 86). Када се каже да неко заступа теорију рационалног избора у, примера ради, породичним односима, то значи да он, између осталог, тврди да жене бирају мужеве (и обратно) на исти начин на који бирају професију или банку у коју ће уложити новац (Wallace & Wolff, 1999: 329).

¹ Неки аутори уместо јавног избора користе назив конституционална економија (Prokopiјевић, 2000). Разлика је само номинална; не и садржајна.

Рационални избор је теорија која је настала у микроекономији. Отуда би сваки економиста (осим марксистичког² и бихевиоралног економисте) требало да буде истовремено теоретичар рационалног избора. Ипак, будући да економисти (све до појаве бихевиоралних економиста) нису доводили у питање претпоставку о рационалности појединаца, израз теоретичар рационалног избора углавном је резервисан за научнике који се не баве економским питањима, али, да тако кажем, користе економску логику и терминологију у покушају да објасне понашање појединаца у некој другој сфери друштвеног делања. Другим речима, теоретичар рационалног избора може да се бави буквално сваком темом ако мисли да је на понашање појединаца могуће применити логику трошкова и користи. Колико је заправо рационални избор широк у својој примени, види се из дефиниције коју је дао Гери Бекер:

Стао сам на становиште да је економски приступ свеобухватан, те да се примењује на целокупно људско понашање, без обзира на то да ли се ради о понашању које је последица новчаних цена или цена на црном тржишту, поновљеним одлукама или одлукама које се ретко доносе, емоционалним или механичким циљевима, богатим или сиромашним особама... (Becker, 1976: 8).

Да закључим. Можда је најлакше ова три термина раздвојити тако што ће се рећи да је рационални избор теоријска парадигма (Marsh & Stoker, 2010), а друштвени и јавни избор теоријске политиколошке дисциплине. Другим речима, када вам неко каже да је теоретичар рационалног избора, још увек не можете знати чиме се тачно бави, иако прецизно знате какве претпоставке о људском понашању прихвата. Али, када вам неко каже да је теоретичар друштвеног или јавног избора, не само да одмах можете знати какве претпоставке о понашању тај теоретичар прихвата, већ се тачно може рећи којим темама се бави. То може да се каже и мало другачије. Ако се некако покаже да друштвени или јавни избор не могу да опстану јер лоше објашњавају реалност, рационални избор још увек може да опстане. Али, ако се покаже да теорија рационалног избора пада јер није способна да објасни реалност, онда друштвени и јавни избор падају заједно с њом.

2 Да и марксисти могу кохерентно користити теорију рационалног избора, показао је Јон Елстер у књизи сугестивног наслова *Making Sense of Marx* (Elster, 1985).

2. Претпоставка рационалности

Како је већ споменуто, највећа новина теорије рационалног избора у неекономским научним дисциплинама десила се на нивоу претпоставки у погледу понашања појединаца. Овде ћу се усредсредити само на област политике, тј. на примену рационалног избора у политици.

Претпоставку је први експлицитно изнео Ентони Даунс и књизи *An Economic Theory of Democracy* у којој се тврди да се гласачи на биралиштима понашају и размишљају на исти начин као што се понашају потрошачи на тржишту (Downs, 1957, 4-5). Као што купци у продавници теже да са што мање новца добију што више и што квалитетнија добра (и тако увећају своју корист), тако и гласачи гласају за странку која им доноси неку добробит. Рецимо, ако се ради о пензионеру, онда ће то бити странка која се залаже за повећање и редовну исплату пензија; ако се ради о студенту, то ће бити странка која се залаже за смањење или укидање школарине за студирање; ако се ради о родитељима који имају малу децу, гласаће за странку која обећа изградњу нових обданишта или реновирање старих итд. Слично томе, и политичке странке се понашају као предузетници. Њихови политички програми су последица политичке потражње. Политичари отуда праве политичке програме да би привукли гласаче. Даунсова реченица која изражава овај став постала је чувена: ”Странке формулишу политике да би победиле на изборима; оне немају за циљ да победе на изборима да би формулисале политике” (Downs, 1957: 28).

Да би се понашали рационално, појединци (бирачи и политичари) морају да испуне следећа три услова:

Транзитивност. Уређење преференци мора да задовољи услов транзитивности. Ако више волим сладолед (*a*) од чоколаде (*b*), а чоколаду од кекса (*c*), онда више волим сладолед од кекса.

Ако $a > b$, $b > c$, онда $a > c$.

Особа која би истовремено тврдила да $a > c$ и $c > a$ сматрала би се ирационалном. Такви случајеви нису немогући. Ипак, теоретичари рационалног избора претпостављају да се у политици људи углавном тако не понашају.

Добит и трошак. Учесник у политичким активностима као и у економским, сваку одлуку доноси након што процени трошкове и користи. Ако маргинални трошкови неке одлуке превазилазе њену маргиналну корист, појединац неће донети ту одлуку. Приликом гласања, Даунс ту калкулацију изражава као страначки диференцијал (*party differential*). Да би гласач знао за кога да гласа, он мора да израчуна разлику између очекиване корисности ($E(U)$) од странке која је на власти (узмимо да се та странка зове A) и очекиване корисности од странке у опозицији (B) у истом временском периоду, тј. након избора ($t+1$) (Downs, 1957, 39).

$$E(U^A_{t+1}) - E(U^B_{t+1})$$

Ако је диференцијал позитиван, гласач гласа за странку A ; ако је негативан, гласа за странку B .³

Максимизација корисности. Коначно, када израчуна трошкове и користи од сваке радње, појединац се увек одлучује да максимизује своју корист, тј. да му добит буде што већа од трошка (Parsons, 2005, 10).

Теорија рационалног избора не улази у то шта је позадина понашања појединца, односно како су настале жеље и уверења која мотивишу појединце да се понашају рационално. Преференције су једноставно дате (Parsons, 2005, 8). Сматра се да су појединци инструментално рационални, односно да ће покушати да ефикасно остваре своје циљеве без обзира на то које их жеље и уверења мотивишу на делање (Hindmoor, 2006: 186).

То је управо једна од најкритикованијих тачака теорије рационалног избора. Наиме, поставило се питање да ли су људи уопште рационални, односно да ли се у свакодневном животу заиста понашају онако како тврди теорија рационалног избора. Критику је први изнео Херберт Сајмон који је уместо идеалне, увео принцип ограничене рационалности (*bounded rationality*): “Капацитет људског ума да формулише и решава комплексне проблеме веома је мали у поређењу с величином проблема за чије је решење неопходна објективна рационалност.” (Simon, 1957: 198)

После ове критике, један део теоретичара рационалног избора прихватио је становиште да су људи ограничено рационални

³ Доста сложенија аргументација којом се показује рационалност бирача приликом гласања може се наћи у (Riker & Ordeshook, 1968)

ни јер највећи број одлука доносе у изолацији једни од других, без разматрања свих последица и свих избора који им стоје на располагању (Simon, 1957: 199). Међутим, чак и ако прихватимо претпоставку да су појединци савршено рационални, да ли то истовремено мора да значи да ће се на друштвеном (колективном) нивоу доносити рационалне и оптималне одлуке? Теорија рационалног избора је значајна зато што је бацила ново светло на једну од највећих вредности модерне – рационалност, указујући на то да рационални појединци могу да донесу колективно субоптималну, па чак и ирационалну одлуку.

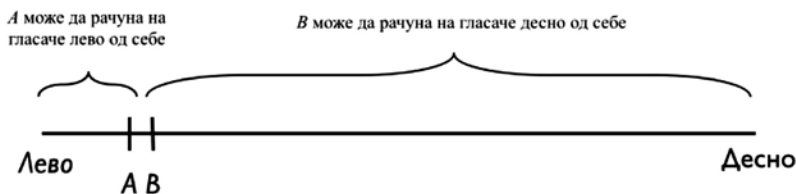
Теорија рационалног избора отворила је многа питања која су карактеристична за савремене политичке феномене. Нека од њих су: парадокс друштвеног избора (Arrow 1951; Sen, 1970), теорије коалиција (Riker, 1962), проблем колективне акције (Olson, 1965; Hardin, 1982), мотивација за учешћем на изборима (Downs, 1957), ирационално понашање гласача (Caplan, 2007), рад законодавних тела (Shepsle & Weingast, 1995; Krehbiel, 1991; 1998), проблем тражења ренти (Tullock, 1967a), проблем бирократије и јавног сектора (Niskanen, 1971; Miller & Moe, 1983; McCubins, Noll & Weingast, 1987; 1989; Dunleavy, 1991; Horn, 1995), рационалност принципа правде (Rawls, 1971; Harsanyi, 1975; Gauthier, 1986), етнички сукоби (Fearon, 1994), однос политичких институција и економске политике (Persson & Tabellini, 1994a; 1995b; 2003; Drazen, 2000; Tsebelis, 1995; 2002), транзиција ка демократији (Przeworski, 1991) итд. Све су ово важни проблеми за савремену политику на које је теорија рационалног избора дала јединствене, иако не савим неупитне одговоре.

3. Равнотежа (еквибријум)

Покушај теорије рационалног избора да да свој допринос политичкој науци се највише огледа у концепту равнотеже (еквибријума). У њему се препознаје једна од најјачих жеља политиколога (поготово оних који раде у Сједињеним Државама) да кроз теорију рационалног избора докажу ”научност” политичке науке. Изложићу најпре Даунсову теорему о средњем (медијалном) гласачу, потом указати на неке проблеме с концептом равнотеже када се теорема употреби у дводимензионалном простору.

Замислите, каже Даунс, идеолошку скалу на којој се налазе политичке вредности од екстремно леве до екстремно десне (Downs, 1957: 117). Све између су преостале политичке позиције – комунисти, социјалисти, социјалдемократе, демократе, леви центар, социјални либерали, десни центар, тржишни либерали, народњаци, напредњаци, конзервативци, демохришћани, либертаријанци, радикали, фашисти, нацисти, итд. Претпоставите такође да је највећи број гласача смештен око средине спектра, тј. да је највећи број гласача гласао за умерене странке, а најмањи број за екстремне странке.⁴ Претпоставите да се странка *A* сместила на позицију која је приказана на цртежу 1. Ако сте председник странке *B*, где ћете идеолошки позиционирати своју странку?

Ако сте рационални, тврди Даунс, позиционираћете је одмах до *A* и то с десне стране. На тај начин можете да рачунате на највећи део бирачког тела. Већина бирача који се налазе десно од вас ће пре гласати за вас него за *A* јер сте им идеолошки ближи. Исто тако, сви бирачи који се налазе лево од вас гласаће за странку *A* јер им је она идеолошки ближа. Њих не можете привући, али ћете вероватно победити странку *A* јер ће вас подржати већина која се налази десно од вас.

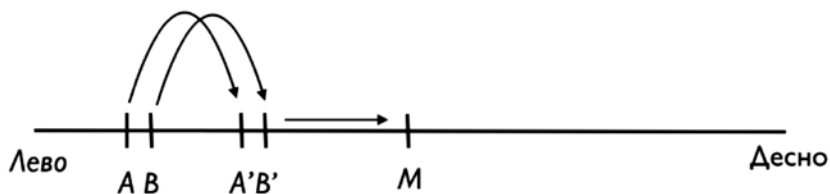
Цртеж 1: Даунсова претпоставка о понашању рационалних политичких актера у демократском систему

Међутим, ефекат таквог позиционирања је карткотрајан. Ако *A* чине рационални појединци, они ће брзо доћи до закључка да им се више исплати да вас идеолошки ”прескоче” тј. мало ублаже своју идеолошку позицију и сместе се десно од вас. Сада они могу да рачунају на већи део гласача (десно од вас), а ви на мањи (лево од вас). Разуме се, ви ћете узвратити истом мером ублажујући своју леву идеологију, идеолошки ћете ”прескочити” странку *A*

4 Није неопходно да ово претпоставите. Чак и ако претпоставите да су гласачи распоређени равномерно дуж политичког спектра, закључци теореме се не мењају (Downs, 1957: 122)

крећући се према средини. Прескакање ће се наставити јер даљим прескакањем обе странке могу да унапреде своју позицију тј. повећају број бирача. Али, да ли ће прескакање икада стати, и где? (Цртеж 2)

Прескакање ће се зауставити у тачки M где се налази медијални гласач.⁵ Када обе странке заузму идеолошке позиције око средине политичког спектра и када идеолошки почну да личе једна на другу, више им се не исплати да се одатле померају.

Цртеж 2: Кретање странака ка медијалном гласачу (тежња ка равнотежи)

Тачка M се назива тачка равнотеже (тј. еквилибријум). Дефиниција равнотеже подразумева позицију у којој ниједан такмичар нема разлог да се помери јер би тако погоршао своју позицију (добао мање гласова). То може лако да се провери. Погледајте поново цртеж 2. Претпоставите (под условом да је дистрибуција бирача и даље нормална тј. да их највише има око центра) да се странка A с позиције M врати на позицију A или A' . Шта ће у том случају урадити странка B ? Она ће се одмах вратити на идеолошку позицију B , одн. B' и потенцијално увећати број бирача с "десне" стране. Знајући то, странка A се неће померати с тачке M . Пошто ни A ни B немају подстицај да се помере из тачке M , сматра се да се налазе у равнотежи, тј. да се свако политичко такмичење рационалних актера завршава тако што се странке групишу око тачке M .

Концепт равнотеже је од великог значаја за теорију рационалног избора и политичку науку уопште јер ако је могуће установити равнотежу, могуће је установити научне законе у политици. Рецимо, ако прихватимо да је концепт равнотеже у Даунсовој теорему тачан, политиколог који се ослања на рационални избор може да формулише општи закон: кад год се две странке боре за власт у условима у којима доминира само једна тема (или сродан скуп пи-

5 Медијални гласач је заправо "средњи" гласач, тј. гласач који дели низ гласача тачно на пола.

тања), странке ће идеолошки личити једна на другу, а груписаће се око средње политичке позиције.

4. Проблеми с концептом равнотеже

Даунсова теорија имала је далекосежне импликације по рационални избор и политичку науку. Она је поставила основ за настанак позитивне политичке теорије (Riker & Ordeshook, 1973; Ordeshook, 1992), савремене политичке економије (Frolich & Orpenheimer, 1978; Nurmi, 2003), и модел просторне политике (Ekelow & Hinich, 1984; Hinich & Munger, 1997; Shepsle, 2010). Даунсов просторни модел и парадокс гласања налази примену чак и у теорији игара (Ordeshook, 1986). Међутим, концепт равнотеже наилази на проблеме.

Проблем је први уочио Маркиз де Кондорсе још у 18. веку. Након њега је то учинио Данкан Блек (Black, 1948), али је проблем прославио Кенет Ероу у *Social Choice and Individual Values* (Arrow, 1951). Замислите скуп од три гласача који у жаргону називамо профил DI , а који треба да изабере између три опције. Гласачи у DI имају овакав поредак преференција:

DI

1. abc
2. bca
3. cab

Колективни поредак преференција,
цикличност унапред: $abca$

У овом случају, друштвена одлука крши начело транзитивности преференција јер се преференције крећу циклично. Ако група има поредак abc , то значи да би морала да преферира a у односу на c , а изгледа да група истовремено преферира c у односу на a и a у односу на c . Поредак преференција на нивоу групе није коначан и заправо изгледа овако $abcabcabcabca\dots$, уместо једноставно abc .

Када је однос групних преференција цикличан, немогуће је наћи "Кондорсеовог победника", тј. донети колективну одлуку. Проблем не може да се реши ни увођењем алтернативних метода гласања као што је просто већинско гласање или турнира свако са сваким (*roundrobin tournament*) (Riker, 1980: 435).

Да се не би мислило како је скуп појединачних преференција у профилу $D1$ нешто уникатно, анализирајмо $D2$ у коме затицемо ”цикличност уназад”.

$D2$

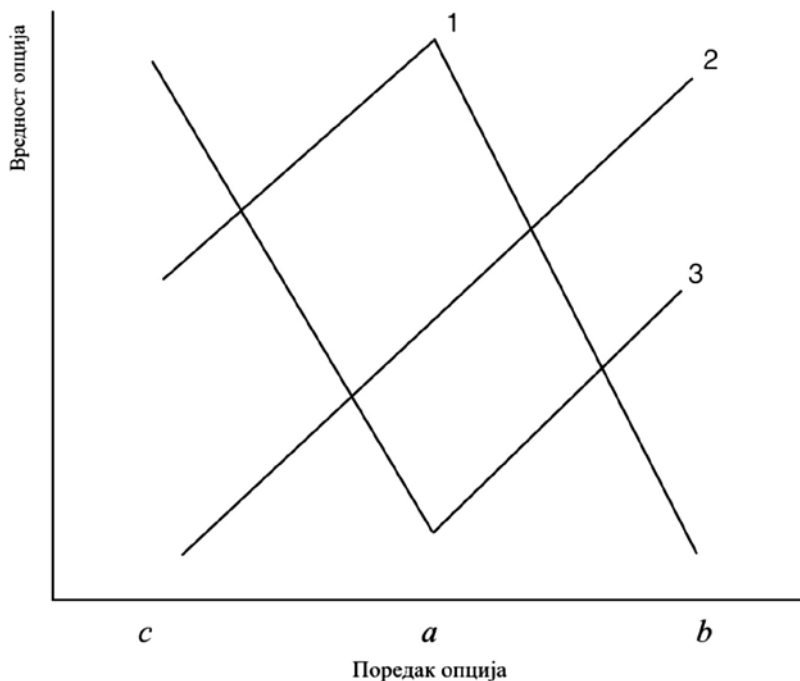
1. acb

2. bac

3. cba

Колективни поредак преференција,
цикличност уназад: $acba$

И овде поредак групних преференција има бесконачан низ. Уместо acb , он гласи $acbcbacbacbacba...$ Ова врста поретка преференција открива проблем с Даунсовим моделом. Изражено графички, (цртеж 3) јасно се види да преференција гласача 3 има два врха. То ствара парадокс гласања на групном нивоу.

Цртеж 3: Неједновршност преференција

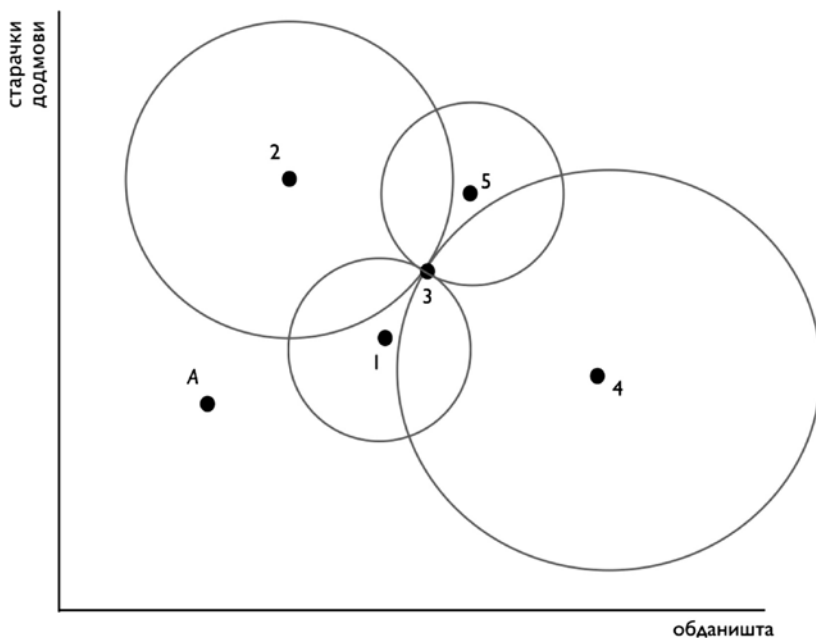
Другим речима, да би теорема дала јасне предикције о томе како ће се одвијати гласање у колективима, неопходно је да се задовољи Блеков услов једновршности (*singlepeakedness*) преференција (Black, 1948). Једино у том случају, идеална преференција средњег гласача (назовимо га x) има празан скуп, $W(x) = \emptyset$ (Shepsle, 2010: 96).

Међутим, понекад се дешава да преференције бирача или чланова законодавног тела не задовољавају услов једновршности. Другим речима, иако се политика често може свести на једну димензију – левица-десница, протестанти-католици, јужњаци-северњаци, Косово-Европа, чини се да у реалном свету овакав покушај анализе политике пропада када се политички ставови распореде на више од једне димензије. У том случају, теорема не може да доведе до равнотеже тј. не може да предвиди уникатан исход (Riker, 1980: 438). Већинско гласање је “генерично нестабилно” (Schofield, 1983), те је немогуће говорити о формулисању закона и предиктивној моћи политичке науке утемељене у теорији рационалног избора.

Део теоретичара је покушао да изађе из проблема увести h у анализу више од једне димензије (Davis & Hinich, 1966; Davis, Hinich, Ordeshook, 1970). Али, како су показали Чарлс Плот и Ричард Мекилви (Plott, 1967; McKelvey, 1976; 1979) услови под којима се може говорити о равнотежи у дводимензионалном политичком простору су веома ретки, а равнотежу је практично немогуће успоставити. Погледајмо пример који даје Плот на цртежу 4.

Замислите да постоје две димензије одлучивања. На x оси се налази количина ресурса које влада треба да издвоји за старачке домове, а на y оси количина коју треба да издвоји за обданишта. Размотримо идеалне преференције скупа од пет гласача, $N = \{1, 2, 3, 4, 5\}$, чланова неког тела које одлучује већинским гласањем. Бројеви представљају њихове идеалне позиције. Рецимо, позиција гласача бр. 3 претпоставља идеалну расподелу буџета на два једнака дела – половина за старачке домове, половина за обданишта. Гласач бр. 4 би хтео да влада више издваја за обданишта, а много мање за старачке домове, итд. Кругови око идеалних позиција гласача 1, 2, 4 и 5 представљају њихове криве индиферентности. Пресеци криви показују да је немогуће направити победничку коалицију која би укључила већину од три члана, а истовремено не би укључила гласача 3. Замислите да се предложи било која тачка у овом дводимензионалном простору – рецимо тачка A . Гласач број 3 ће увек

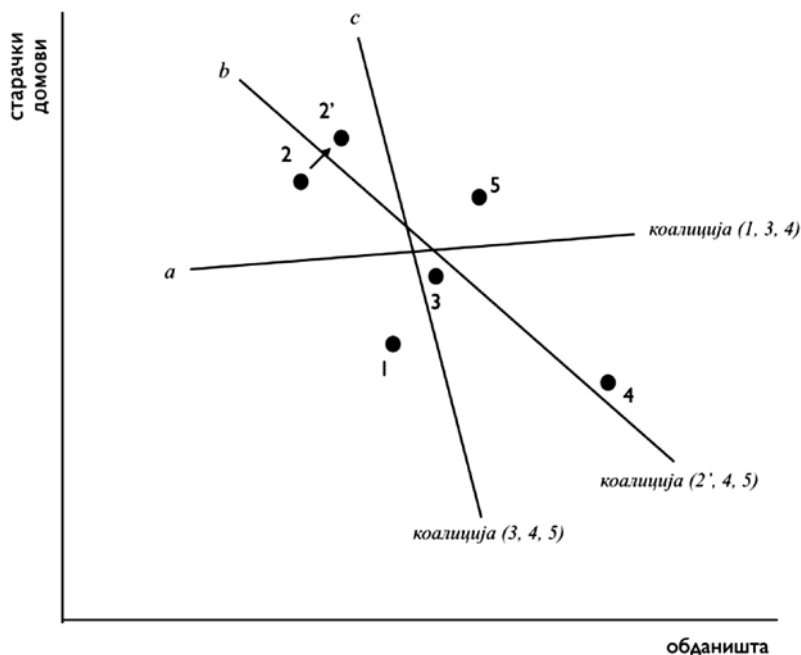
моћи да направи победничку коалицију која ће победити ту тачку, одн. подржати идеалну преференцију бр. 3. У овом случају, коалицију ће чинити 345. Гласачи 4 и 5 ће пре прихватити да гласају за 3 јер је његова идеална преференција ближа њиховим идеалним преференцијама од расподеле која се предлаже у тачкама А, 1 и 2. Плот тврди да је равнотежа могућа једино у условима савршене симетрије позиција у којој се 3 налази у савршеној еквидистанци између 1 и 5, и 2 и 4. У жаргону, једино тада ће победнички скуп идеалне преференције гласача 3 бити празан – $W(3) = \emptyset$. Простије речено, једино у том случају коначна одлука ће бити одлука гласача 3 који ће увек моћи да обезбеди потребну већину за колективну одлуку. На основу овог увида, политиколог може да предвиди да ће победничка коалиција бити она коалиција у којој се налази гласач 3. И не само то. Коначна одлука о нивоу расподеле ће увек бити идеална преференција гласача 3.

Цртеж 4: Уникатна равнотежа у дводимензионалном политичком простору (Плот)

Међутим, услови у којима су странке распоређене на такав начин су веома ретки. И не само то: равнотеже су подложне распадању када се гласачи само мало удаље са својих позиција (La-

ver & schofield, 1990: 124). Замислите да се гласач 2 помери на позицију 2', тј. само мало североисточно у односу на претходну позицију. У том тренутку, постојећа равнотежа се распада, а да нова није конституисана. Сада је немогуће рећи ко може да обезбеди већину. Мекивли је ову ситуацију дефинисао као теорема хаоса у којој је све могуће (McKevely, 1978). Погледајте цртеж 5 на коме сам издвојио неколико могућих коалиција. С доње стране праве a налази се једна могућа већина коју чине 134, с десне стране праве b налази се већина 2'45, а с десне стране праве c победничка коалиција 345. Како видимо, 3 више није неизоставни члан сваке победничке коалиције. Ако замислимо да се и остали гласачи помере на неке друге позиције, добија се још већи број победничких коалиција у којима 3 више неће бити члан. Нама је, међутим, важно да закључимо следеће: када се гласачи помере из савршено симетричних позиција које је идентификовао Плот (цртеж 4), политиколог више није у стању, ослањајући се на научни апарат, да идентификује ко ће формирати коалицију и коју ће политику победничка коалиција спроводити.

Цртеж 5: Хаос у дводимензионалном политичком простору (Мекивли)

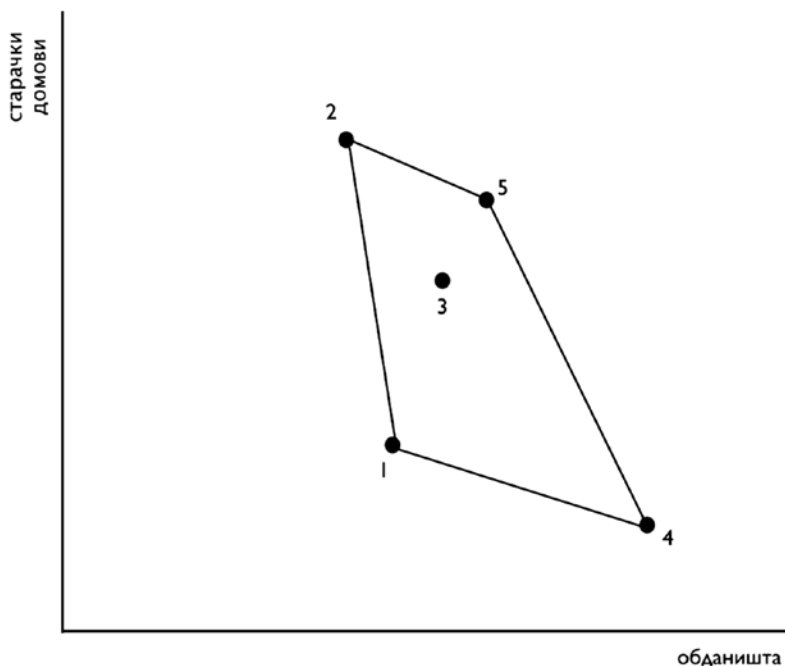
Једини начин да се дође до равнотеже (да се унапред каже какав је исход могућ) јесте да се наруши неки од Ероуљевих услова демократског поретка (Arrow, 1951), као што је, рецимо, одсуство диктаторске одлуке (услов *D*) или забрана да се о неким питањима одлучује на изборима (услов *L*). Алтернативно, до кохерентног резултата је могуће доћи ако дозволимо различите врсте манипулација демократским процесом, монопол над дефинисањем дневног реда, дискреционо "скидање" тачака с дневног реда, неискрено представљање преференција, стратешко гласање итд (Riker, 1982: главе 6 и 7). Из свега можемо да закључимо да је неравнотежа, одн. потенцијал да ће *status quo* бити нарушен карактеристична особина политике (Riker, 1980: 443). Политичка наука нема предиктивну моћ.⁶

Ови закључци су доведени у питање када је порастао број теоретичара рационалног избора у Западној Европи средином 1970-их година. Рани теоретичари рационалног избора били су Американци који су радили у оквиру америчког политичког система у коме је извршна власт сконцентрисана у рукама председника државе чија је политичка судбина мање зависна од парламента јер га грађани бирају на непосредним изборима. За разлику од тога, извршна власт у Западној Европи се у највећем броју случајева бира у парламенту. Осим тога, страначки посланици у Европи се, за разлику од америчких конгресмена и сенатора, понашају у складу са страначком дисциплином, што подразумева далеко ређе мењање позиција на политичком континууму. Те чињенице су значајне за концептуализацију просторног модела политике у европским условима. Иако зависи од парламента, једном када је извршна власт изабрана, она наставља свој политички живот по посебним правилима, узимајући у обзир чињеницу да за њен избор и распуштање постоје посебна уставна правила. То значи да ће оно што се дешава унутар владе у великој мери бити независно од онога што се дешава унутар парламента (Laver & Schofield, 1990: 130).

Погледајте цртеж 6 који представља модификовану верзију цртежа 5. Сада претпоставите да уместо бирача, бројеви одражавају идеалне преференције странака или страначких коалиција. Претпоставите, ради једноставности, висок степен страначке ди-

6 Један део одговора на ове примедбе стигао је од Кенета Шепсла у виду његовог концепта под називом "структуром индукована равнотежа" (*structure-induced equilibrium*) који је први пут објављен у тексту "Institutional Arrangements and Equilibrium in Multidimensional Voting Models" (Shepsle, 1979), а касније разрадио и унапређивао у читавом низу текстова који су уследили (Shepsle, 1986; 1989).

сципине (сви припадници странака гласају једногласно) и да је странка 3 освојила највећи број гласова (рецимо 30%). Лако можемо да уочимо да је странка 3 медијална (пивотна) странка по обе димензије одлучивања (старачки домови; обданишта), иако више нема услова савршене симетрије (тј. еквидастанце).

Цртеж 6: Стабилност у дводимензионалном политичком простору

Ако би странке 1, 2, 4 и 5 хтеле да направе коалицију, политика коју би спроводили морала би да буде компромис који би се налазио негде у четвороуглу 1245. (Четвороугао представља Парето скуп, што значи да би сваки излазак из њега доживео противљење најмање једног члана коалиције 1245.) Међутим, тај четвороугао такође садржи идеалну преференцију странке 3. Будући да је 3 медијална странка по обе димензије, она би лако могла да наговори најмање две странке да, уместо четворочлане коалиције 1245, направи коалицију с њом. То би могла да буде коалиција 123, 135, 134 или 345. Сада се број коалиција знатно смањује, чиме се повећава предиктивна моћ политичке науке. Свака од ових коалиција морала би да спроводи идеалну политику 3. И не само то. Победничка коалиција би била релативно стабилна у односу на мања помера-

ња идеалних преференција странака у законодавном телу (Laver & Schofield, 1990: 132; Holmstedt & Schou, 1987).

5. Рационални избор, предиктивна моћ политичке науке и теорије коалиција

Како је напоменуто у одељку 2, основна претпоставка теорије рационалног избора о политичком понашању јесте да рационални појединци увек желе више добара, а не мање. Када се та претпоставка преведе у политику формирања коалиција, она гласи овако: сваки политички актер жели више места у скупштини и влади, а не мање. Да ли је то, када знамо све остале институционалне параметре у оквиру којих се доносе одлуке, довољно да предвидимо исход политичких преговарања о формирању коалиција? Да бих показао да су се теоријска предвиђања теорије рационалног избора обистинила у недовољно великом броју случајева, изложићу неке од важнијих теорија формирања коалиција.

Претпоставите да су у земљи X одржани избори и да изборни резултат изгледа као на цртежу 7.⁷ Унутар једнодимензионалног политичког простора, странка A је екстремно левичарска и освојила је 15 места у скупштини. На десном екстрему налази се странка G која је освојила 6 места у скупштини. Између два екстрема налазе се странке $B-F$ које су мање екстремне. Што се више крећемо према политичком центру, наилазимо на странке C и D које представљају веома умерене странке које воде политику “најбоље од оба света”. Да ли, када знамо да су резултати овакви, можемо унапред да знамо каква ће се коалиција формирати? Велики број теоретичара рационалног избора сматра да можемо. Међутим, не нуде сви идентичан одговор.

A	B	C	D	E	F	G
15	28	5	4	33	9	6

Цртеж 7: Распоред странака по политичком спектру и број освојених места у скупштини

7 Пример је преузет из књиге *Public Choice III* (Mueller, 2003: 280).

Прва теорија коалиција произашла је из радова Фон Нојмана и Моргенстерна који су сматрали да ће се увек направити минимална победничка коалиција, тј. она која може да сакупи 51% гласова (Neumann & Morgenstern, 1953). Постоји укупно 11 таквих коалиција – BE , ABF , ACE , ADE , AEF , AEG , $ABCD$, $ABCG$, $ABDG$, $CDEF$, и $DEFG$. Разлог за формирање оваквих коалиција изведен је из претпоставке да је награда која актерима припада када формирају владу фиксна, тј. да је политика игра са збиром нула. Пошто добитак за једнога мора увек да буде губитак за другога, што је коалиција мања (а истовремено има 51% места у скупштини), то је број министарстава који може да се расподели по коалиционом партнеру већи. Замислите да постоји 10 министарстава које треба расподелити и да је минимална коалиција $CDEF$ направила договор о подели ресора. При постојећој изборној снази, странка E би могла да добије рецимо седам министарстава, F два, а C и D по једно. Међутим, замислите да $CDEF$ размишља да у кабинет прими странку G . Ако странка G уђе у кабинет, и њој мора да се понуди најмање један ресор, што значи да ће нека од постојећих странака морати да “извиси” за тај ресор. Да би то спречиле, странке увек праве минималну победничку коалицију (*minimal winning coalition*).

Али, то још није довољно за закон који предвиђа уникатан исход. Коалиција $CDEF$ нам изгледа подједнако вероватна као и коалиције BE , ABF или нека друга. Да ли можемо унапред да знамо која коалиција ће бити формирана од 11 коалиција које су минималне? Одговор је понудио Виљем Рикер (Riker, 1962). Од свих коалиција направиће се она која је најмања тј. она која заузима најмањи број места у скупштини, а ипак пребацује 51%. Рикер то назива коалицијом минимума (*minimum winning coalition*). Од поменутих 11 минималних коалиција, само две су коалиције минимума – BE и $CDEF$. Која је од ове две коалиције извеснија? По једном схватању, извеснија је коалиција BE јер у њој има мање коалиционих партнера (Lieserson, 1966).

Међутим, Рикерове претпоставке о карактеру странака су “следе за политику” и не обраћају пажњу на идеолошку близину странака. По поменутих теоријама, коалиција BE била је подједнако извесна као и коалиција $CDEF$, иако су B и E идеолошки далеко једно од другог, а $CDEF$ ближи једни другима. Тај проблем покушао је да реши Роберт Акселрод који је тврдио да ће се направити

коалиција која је минимална, али само ако је повезана. Другим речима, иако BE у односу на $CDEF$ има предност мањег броја коалиционих партнера, идеолошка разлика међу њима биће пресудна за странку E да се определи да направи коалицију са странкама C , D и F , а не са B . (Axelrod, 1970: 167).

Слично је мислио и Абрам де Сван који је, супротстављајући се Даунсу и Рикеру, тврдио да странке јавне политике не схватају само инструментално (странке нису само *office-seekers*), већ да често желе да освоје власт да би могле да спроведу политике (странке су такође и *policy-seekers*) (De Swaan, 1973: 88). Да није тако, никада се не би могле објаснити мањинске владе или владе које чине више него минималне коалиције (Laver & Schofield, 1990: 38). Ипак, Де Сванова теорија формирања коалиција представља само подваријанту Акселеродове минималне повезане коалиције. Де Сван је, наиме, мислио да ће се увек формирати коалиција која заузима најмањи политички простор на политичком континууму (*closed minimal range*). Другим речима, извеснија је коалиција DEF него EFG или $ABCD$, јер она има најмањи просторни распон (De Swaan, 1973: 88).

Истраживања Лавера и Скофилда утврђују да је у периоду 1945-1987. на узорку од 218 кабинета у Европи чак трећина кабинета била мањинска (кабинети који немају већину у скупштини), а четвртину су представљале више него минималне коалиције, тј. кабинети у које је било укључено више од минималног броја странака (Laver & Schofield, 1990: 70-1). Ова чињеница је у потпуној супротности с концептом минималне победничке коалиције и свих њених варијанти.

Емпиријски подаци које су прикупили Лавер и Скофилд обарају теорије о минималним коалицијама, али то не значи да подривају саму теорију рационалног избора и њене претпоставке. Претпоставка о томе како странке увек желе више а не мање места у влади и скупштини не важи увек, али само зато што понекад важе претпоставке које странкама обезбеђују већу корист од што већег броја места у влади. Рецимо, када говоре о више-него-минималним коалицијама у којима највећа странка препушта нека министарска места странкама које нису неопходне за победничку коалицију, Лавер и Скофилд тврде да такве коалиције настају када веће странке (које воде коалицију) желе да избегну уцењивање мањих странака у кабинету. Што је број мањих странака већи и превазилази број

неопходан за већину, уцењивање је теже (Laver & Schofield, 1990: 85). Ипак, закључци до којих долазе Лавер и Скофилд умањују политичкој науци утемељеној у рационалном избору предиктивну моћ. То отуда што поменуто истраживање потврђује да исти узроци могу да произведу разнородне, а понекад потпуно опозитне исходе. У друштвеним наукама се овакви случајеви називају механизми (Elster, 2007: 32-51). У таквим случајевима, моћ науке се своди на *ex post* способност да класификује догађаје и типове коалиција.

6. Уместо закључка

Полемика око питања да ли је у политичким односима могуће генерализовати услове који воде до равнотеже је далеко од завршене. Али, у овом тренутку имамо довољно материјала за процену домета теорије рационалног избора у политичкој науци. Закључак који нуди Биљем Рикер је веома поучан за разумевање како политике, тако и улоге теорије рационалног избора у политичкој науци:

На дужи рок, исходи нису само последица институција већ такође и политичке вештине и уметности оних који су у позицији да манипулишу дневним редом, формулишу и реформулишу питања о којима се дискутује, стварају "лажна" питања итд. да би експлоатисали неравнотежу укуса у сопствену корист. Како ће та комбинација институција, вештина и уметности изгледати у сваком појединачном политичком систему је, мени се чини, подједнако непредвидљиво као и поезија. Али, узимајући у обзир краткорочне структурне и културне константе, постоји нека стабилност, нека предвидљивост исхода, а функција политичке науке је да идентификује те "нестабилне константе" (Riker, 1980: 445).

Цитирана литература

Almond, Gabriel (1996) "History of the Discipline". у: Goodin R. E. & Klingeman H-D. [eds.] *A New Handbook of Political Science*. Oxford University Press, стр. 50-96.

Arrow, Kenneth (1951) *Social Choice and Individual Values*. Yale: Yale University Press.

- Axelrod, Robert (1970) *Conflict of Interest. A Theory of Diverging Goals With Applications to Politics*. Chicago: Markham Publishing Company.
- Black, Duncan (1948) "On the Rationale of Group Decision-making". у: *Journal of Political Economy* 56 (1): стр. 23–34
- Becker, Gary (1976) *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago: Chicago University Press.
- Caplan, Bryan (2007) *The Myth of Rational Voter. Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton: Princeton University Press.
- Davis, O. A. & M. J. Hinich (1966) "A Mathematical Model of Policy Formation in a Democratic Society", у: Joseph Bernd (ed.) *Mathematical Applications in Political Science*. IL. Dallas: Southern Methodist University Press.
- Drazen, Allan (2000) *Political Economy in Macroeconomics*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- De Swaan, Abraham (1973) *Coalition Theories and Cabinet Formations*. San Francisco, Washington: Jossey-Bass Inc., Publishers.
- Downs, Anthony (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row, Publishers, Inc.
- Dunleavy, Patrick (1991) *Democracy, Bureaucracy and Public Choice: Economic Explanations in Political Science*. London: Routledge.
- Enelow, James M. & Melvin J. Hinich (1984) *The Spatial Theory of Voting. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon (1985) *Making Sense of Marx*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon [Ed.] (1986) *Rational Choice*. New York University Press.
- Elster, Jon (2007) *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts*. Cambridge University Press.
- Fearon, James (1994) "Commitment Problems and the Spread of the Ethnic Conflict". у: Lake, David A. & Donald Rothchild [уредници] *The International Spread of Ethnic Conflict*. Princeton University: Princeton University Press, стр. 107-126.
- Gauthier, David (1986) *Morals by Agreement*. Oxford: Clarendon Press.
- Harsanyi, John (1975) "Can the Maximin Principle serve as a Basis for Morality? A Critique of John Rawls's Theory," у: *The American Political Science Review* 69, стр. 594-606.
- Hindmoor, Andrew (2006) *Rational Choice*. New York and London. Palgrave. Taylor & Francis Group.
- Hinch, Melvin J. & Michael C. Munger (1997) *Analytical Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Holmstedt, M. & T. –L. Schou (1987) “Sweden”. y: Budge, Ian, D. Robertson & D. Hearl [уредници] *Ideology, Strategy, and Party Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horn, Murray J. (1995) *The Political Economy of Public Administration. Institutional Choice in Public Sector*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krehbiel, Keith (1991) *Information and Legislative Organization*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Krehbiel, Keith (1998) *The Pivotal Politics. A Theory of U.S. Lawmaking*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Laver, Michael & Norman Schofield (1990) *Multiparty Government. The Politics of Coalition in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Lieserson, Michael (1966) “Factions and Coalitions in One-Party Japan: An Interpretation Based on the Theory of Games”. y: *American Political Science Review* 62, стр. 70–87.
- Lalman D. et al. (1993) “Formal Rational Choice Theory: A Cumulative Science of Politics”, y: Finifter, A. [ed.] (1993) *Political Science: State of the Discipline II*. Washington DC: APSA, стр. 77-105.
- Maltzman, Forrest et al. (2006) “Vox Populi, Vox Dei, Vox Sagittae”. y: *Political Science and Politics*, Issue 2, стр. 297-301.
- Marsh, David & Stoker, Gerry (2010) *Theory and Methods in Political Science*. (Third edition). Hampshire, New York: Palgrave Macmillan
- McCubbins, Matthew D., Rober G. Noll, and Barry Weingast (1987) “Administrative Procedures as Instruments of Political Control”. y: *Journal of Law Economics and Organization*, vol. 3, no. 2, Fall 1987, стр. 243-276.
- McCubbins, Matthew D., Rober G. Noll, and Barry Weingast (1989) ”Structure and Process, Politics and Policy: Administrative Control of Agencies”. y: *Virginia Law Review*, Vol. 75, стр. 431-482.
- McKelvey, Richard D. (1976) “Intransitivities in Multidimensional Voting Models and Some Implications for Agenda Control”. y: *Journal of Economic Theory* 12, стр. 472–82.
- McKelvey, Richard D. (1979) ”General Conditions for Global Intransitivities for Voting Models”. y: *Econometrica* 47, стр. 283-314.
- Miller, Garry J. and Terry M. Moe (1983) “Bureaucrats, Legislators, and the Size of Government”. y: *The American Political Science Review*, Vol. 77, стр. 297-322.
- Mueller, David (1993) “The Future of Public Choice”, y: *Public Choice*, br. 77, стр. 145-50.
- Mueller, David (2003) *Public Choice III*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Niskanen, William (1971) *Bureaucracy and Representative Government*. Aldine Atherton.
- Neumann, John von & Oskar Morgenstern (1953) *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton: Princeton University Press.
- Nurmi, Hannu (2003) *Models of Political Economy*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group.
- Ordeshook, Peter C. (1986) *Game Theory and Political Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ordeshook, Peter C. (1992) *A Political Theory Primer*. New York, London: Routledge.
- Olson, Mancur (1965) *The Logic of Collective Action*. Harvard University Press.
- Oppenheimer, Joe A. & Norman Frolich (1978) *Modern Political Economy*. Prentice-Hall.
- Parsons, Stephen (2005) *Rational Choice and Politics. A Critical Introduction*. London and New York: Continuum.
- Persson, Torsten & Tabellini, Guido (уредници) (1994а) *Monetary and Fiscal Policy: Credibility*. Vol 1. Cambridge: The MIT Press.
- Persson, Torsten & Tabellini, Guido (уредници) (1994б) *Monetary and Fiscal Policy: Politics*. Vol. 2. Cambridge: The MIT Press.
- Persson, Torsten & Tabellini, Guido (2003) *The Economic Effects of the Constitution*. Cambridge: The MIT Press.
- Przeworski, Adam (1991) *Democracy and the Market*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prokopijević, Miroslav (2000) *Konstitucionalna ekonomija*. Beograd: E-press.
- Pettit, Phillip (1996) “Rational Choice and Institutional Design”. у: Goodin, Robert E. [Ed.]. *The Theory of Institutional Design*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plott, Charles (1967) “A Notion of Equilibrium and its Possibility Under Majority Rule”, у: *The American Economic Review*, Vol. 57, No. 4 стр. 787-806
- Rawls, John (1971) *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Riker, William H. (1962) *The Theory of Political Coalitions*. Yale University Press.
- Riker, William H. & Peter C. Ordeshook (1968) “A Theory of the Calculus of Voting”, у: *The American Political Science Review*, Vol. 62, No. 1, стр. 25-42.
- Riker, William H. (1980) “Implications from the Disequilibrium of Majority Rule for the Study of Institutions”. у: *The American Political Science Review*, Vol. 74, No. 2, стр. 432-446.

- Riker, William (1982) *Liberalism Against Populism*. San Francisco: W. H. Freeman
- Riker, William H. & Peter C. Ordeshook (1973) *An Introduction to the Positive Political Theory*. Englewood Cliffs, N. J: Prentice Hall Inc.
- Schofield, Norman (1983) "General Instability of Majority Rule" у: *Review of Economic Studies* 50, стр. 695-705.
- Simon, Herbert A. (1957) *Models of Man*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Sen, Amartya (1970) *Collective Choice and Social Welfare*. Holden-Day.
- Shepsle, Kenneth (1979) "Institutional Arrangements and Equilibrium in Multidimensional Voting Models". у: *American Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 1, стр. 27-59
- Shepsle, Kenneth (1981) "Structure-Induced Equilibrium and Legislative Choice". у: *Public Choice* 37: стр. 503-519.
- Shepsle, Kenneth (1986) "Institutional Equilibrium and Equilibrium Institutions". у: Herbert Weisberg (ed.), *The Science of Politics*. New York: Agathon. стр. 51-82.
- Shepsle, Kenneth & Barry R. Weingast (1995) *The Positive Theories of Congressional Institutions*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Shepsle, Kenneth (2010) *Analyzing Politics. Rationality, Behavior, and Institutions*. (2d edition). New York, London: W. W. Norton & Company.
- Tsebelis, George (1995) "Decision Making in Political Systems: Veto Players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartyism". у: *British Journal of Political Science*, Volume 25, Issue 03, стр. 289-325.
- Tsebelis, George (2002) *Veto Players. How Political Institutions Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Tullock, Gordon & Buchanan, James (1962) *The Calculus of Consent*. University of Michigan Press.
- Udehn, Lars (2001) *Methodological Individualism: Background, History and Meaning*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group.
- Wallace Ruth A. & Wolf, Alison (1999) *Contemporary Sociological Theory. Expanding the Classical Tradition*. Prentice Hall. New Jersey. (5. издање)

Dušan Pavlović

RATIONAL CHOICE
– APPLICATION IN POLITICAL
SCIENCE

S u m m a r y

The text discusses the importance of rational choice theory for political science. It considers if rational choice political science can establish predictive laws in politics. First, the paradox of rationality is discussed. Then, the author looks into its implications for parliamentary decision-making through McKelvey's chaos theorem, and identify possible theoretical answers to it. The text concludes with a review of the theory on coalition formation.

Keywords: rational choice; equilibrium; the paradox of voting; theory of coalitions.

* Овај рад је примљен 10 јануара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. марта 2015. године.

